

ОЦІНКА ДИНАМІЧНОСТІ ТА ЗБАЛАНСОВАНІСТІ РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВА ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Обґрунтовується необхідність системного підходу до оцінки динамічності та збалансованості розвитку підприємства. Розглядаються переваги і недоліки вибору показників та критеріїв аналізу. Особливу увагу пропонується звернути на з'ясування причин порушення динамічності, пропорційності та збалансованості розвитку підприємства як економічної системи та обґрунтування заходів щодо усунення їх наслідків.

Ключові слова: економічна система, елементи економічної системи, типи економічних систем, ефективність, еластичність, результати, ресурси, темпи зміни, динамічність, збалансованість.

В умовах зростаючої складності господарських та загальноекономічних процесів, "багатовекторності" управлінських рішень та їх можливих наслідків посилюється системний характер аналітичних досліджень. На особливу увагу заслуговує системний підхід до оцінки ступеня ефективності та збалансованості економічних систем, до яких зокрема належать суб'єкти господарювання, в тому числі підприємства.

Питання системності економічного аналізу активно досліджуються у фаховій літературі як зарубіжними [1, 2, 8, 10, 11], так і вітчизняними [5, 6, 7, 9] вченими, у тому числі автором цієї статті [9]. Однак потребують подальших досліджень окремі теоретичні та прикладні аспекти, особливо порушена нами проблема ідентифікації підприємства за типом економічної системи. Завданням цієї статті є спроба викладу методичних основ оцінки ефективності, динамічності та збалансованості розвитку підприємства як економічної системи.

З точки зору сучасної економічної теорії під економічною системою розуміють сукупність усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів та послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети [3].

Основними елементами економічної системи є:

- продуктивні сили;
- техніко-економічні відносини;
- організаційно-економічні відносини;
- виробничі відносини або відносини економічної власності;
- господарський механізм.

Кожна з цих підсистем складається з окремих елементів (компонентів) з властивою їм сукупністю зв'язків між собою і розвивається за спільними для всього утворення економічними законами, а також за притаманними лише для певної підсистеми законами і суперечностями [3].

За ступенем ефективності і збалансованості використання основних економічних ресурсів у виробничих системах виділяють наступні типи економічних систем:

1. *Детенсивна (неефективна) економічна система*, за якої витрачання основних економічних ресурсів переважає над нарощуванням економічних результатів діяльності. Така економічна система формується за умов зниження продуктивності економіки і праці та дії закону

спадної граничної віддачі, коли кожна додаткова одиниця продукції виробляється за рахунок більшої одиниці витрат основних ресурсів виробництва. Внаслідок цього коефіцієнт витратної еластичності економічних результатів менший одиниці, тобто еластичність результатів низька. Детенсивна економічна система схильна переростати в *гіпердетенсивну* (еластичність економічних результатів стає від'ємною). Економічна детенсивна система є *всєбічною* або *чистою*, якщо детенсивно використовуються всі три типи основних ресурсів (праця, матеріальні ресурси та основні засоби), а відповідні процеси називають *всєбічною* детенсифікацією. В однобічних (змішаних) детенсивних системах детенсивно використовується лише один з ресурсів, тобто вони є, наприклад, *трудомісткими*, але *матеріало- і фондозберігаючими*. В економічно розвинутих країнах детенсивні системи властиві лише для окремих галузей виробництва в період спаду;

Ефективну (економну) економічну систему супроводить таке використання певних ресурсів, за якого витратна еластичність результатів відносно відповідних витрат ресурсів більша або рівна одиниці;

2. *За екстенсивної економічної системи* темпи зміни виробничих ресурсів дорівнюють темпам зміни результатів діяльності, тобто співвідношення величини приросту економічних результатів і економічних витрат дорівнює одиниці. Коли ресурси використовуються екстенсивно, економічна система працює у режимі нормальної ефективності. Якщо змінюються пропорції зростання основних ресурсів, вона трансформується в нечисту, неповну, змішану економічну систему, яка за характером розвитку стає екстенсивно-детенсивною, або детенсивно-екстенсивною;

3. *В інтенсивній (гіперефективній) економічній системі* нарощування обсягів виробництва здійснюється в умовах значно меншого нарощування обсягів витрат основних ресурсів. Для інтенсивних економічних систем витратна еластичність результатів діяльності більша одиниці, і чим більша вона за одиницю, тим інтенсивніший характер економічної системи. Інтенсивна економічна система є *досконалою* (чистою, завершеною, *всєбічною*), якщо всі основні ресурси використовуються ефективно; або *недосконалою*, для якої характерне економічне використання одного або двох видів ресурсів, а інші використовуються екстенсивно (або неефективно).

Чисті екстенсивні системи зустрічаються частіше, ніж

чисті детенсивні або інтенсивні. Майже всі сучасні економічні інтенсивні системи за своїм характером реальні або змішані. Серед них виділяють такі види:

- інтенсивно-екстенсивні, в яких одні фактори використовуються інтенсивно, а інші-екстенсивно;
- інтенсивно-детенсивні, для яких характерне детенсивне використання одного або двох ресурсів;
- інтенсивно-екстенсивно-детенсивні, в яких кожен із трьох ресурсів використовується по-різному.

Незважаючи на задекларовані традиційним економічним аналізом принципи комплексності та системності [5, 7], оцінка діяльності підприємств у такому контексті не здійснюється. Тобто у курсі економічного аналізу, звичайно, викладається методика оцінки ефективності використання кадрового персоналу, предметів та засобів праці, однак ці питання розглядаються відособлено як основні напрямки пошуку резервів зростання обсягу випуску і реалізації продукції. А от оцінка підприємства як економічної системи, а також збалансованості техніко-технологічного розвитку і використання основних ресурсів з метою ідентифікації типу цієї системи не висвітлюється.

Для ілюстрації пропонованої методики оцінки ефективності підприємства як економічної системи скористаємося публічно доступною інформацією фінансової звітності підприємства.

Для відображення узагальнюючих результатів діяльності підприємства доречно застосувати показники валового (чистого) доходу підприємства, ряд показників фінансових результатів (дані 1 розділу Звіту про фінансові результати підприємства ф. 2).

Показниками спожитих ресурсів можна вважати дані про елементи операційних витрат підприємства за звітний період (П розділ цієї ж форми звітності), адже групування за економічними елементами дозволяє здійснювати контроль за рівнем, структурою та динамікою витрат у розрізі їх економічно однорідних видів, що дає змогу виявити та оцінити частку живої, уречевленої праці, відрахувань на соціальні потреби, компенсованої вартості споживання засобів праці. Водночас, групування витрат за елементами має на меті не лише вивчити зміни у їх структурі, але й охарактеризувати певні особливості діяльності (матеріаломісткість, енергоємність, трудомісткість, фондомісткість виробництва).

Проте в умовах значних інфляційних явищ такі показники можуть суттєво спотворювати результат у силу дії цінової складової вартісного виразу спожитих ресурсів. Тому для розрахунку темпів зміни показників у цьому випадку доречно застосовувати так звані зіставні ціни або здійснювати відповідне коригування значень поточного року на вплив інфляції, що дозволить отримати більш коректний результат.

Певний інтерес становить дослідження у динаміці показників авансованого в діяльність сукупного капіталу (залучених сумарних активів, фінансових ресурсів, підсумок валюти Балансу ф.1), тому що укрупненням і відносно самостійним універсальним економічним ресурсом є грошові засоби, оскільки вони є єдиним ресурсом, який легко трансформується у будь-який інший і є запорукою подальшого розвитку підприємства. Від того, наскільки оптимальним є співвідношення між складовими ресурсного потенціалу підприємства, наскільки ефективно та доцільно грошові кошти трансформуються в оборотні та оборотні активи, стимулюють робочу силу, залежать одержані фінансові результати, фінансове становище підприємства, а отже благополуччя власників та інших зацікавлених осіб.

Певною мірою запропонований підхід перекликається

із викладеним В.В. Ковальовим [4] зіставленням динаміки основних показників діяльності, з так званим "золотим правилом економіки підприємства" [4, с. 105], де темп зміни валюти балансу вищий за 100%, темп зміни доходу (виручки від реалізації продукції) вищий за темп зміни валюти балансу, а темп зміни прибутку вищий за темп зміни доходу від реалізації продукції. Формалізовано:

$$100 \leq T_{\text{м}А} < T_{\text{м}Д} < T_{\text{м}П} \quad (1)$$

де:

$T_{\text{м}А}$ – темп зміни валюти балансу;

$T_{\text{м}Д}$ – темп зміни доходу (виручки від реалізації продукції);

$T_{\text{м}П}$ – темп зміни прибутку.

Як справедливо зазначає вчений, ця залежність означає, що:

- економічний потенціал підприємства зростає;
- у порівнянні із зростанням економічного потенціалу, обсяг реалізації зростає швидшими темпами, тобто ресурси підприємства використовуються ефективніше;
- прибуток зростає випереджуючими темпами, що, як правило, свідчить про відносне зниження витрат виробництва і обігу.

Проте у кожному конкретному випадку до розгляду ситуації слід підходити діалектично, тобто формувати систему індикаторів такої оцінки зважено, застосовуючи скоріше логічний, аніж формальний підхід.

За позитивними темпами зміни окремих показників можуть ховатися більш глибокі явища і тенденції, що містять у собі загрози для діяльності підприємства.

Звернемо увагу на фактографічний матеріал, наведений у аналітичній таблиці 1, сформованій за реальними даними підприємства.

При побіжному огляді даних таблиці 1 можна зробити висновок про достатньо втішну картину діяльності підприємства. Обравши для оцінки такі індикатори, як темп зміни чистого прибутку, що зріс відносно базового значення у понад 35 разів (3510%), темп зміни чистого доходу (виручки) від реалізації продукції (144 %) на фоні незначного зниження середньорічного підсумку балансу (99,9%), маємо результат, близький до "золотого правила".

Однак, по-перше, виправдати зниження показника підсумку балансу як позитивну тенденцію складно за будь-яких умов. Навіть якщо припустити вибуття зайвих (баластних для підприємства необоротних чи оборотних) активів, то сума вартості їх реалізації повинна обернутися для підприємства одержанням відповідних активів у грошовій формі, або зростанням відповідних боргових прав (дебіторська заборгованість). При подальшому аналізі з'ясовуються фактори та причини (розділ, стаття, операція), які зумовили скорочення підсумку балансу.

По-друге, при більш детальному розгляді системи показників, у їх невід'ємному внутрішньому взаємозв'язку виявляються приховані моменти. Стрімке зростання показника чистого прибутку є свідченням його сумнівної якості, до того ж на фоні різкого збільшення збитків від операційної діяльності, що підтверджує його хоч, можливо, легальне, однак не таке бажане, як слід від регулярної основної діяльності походження (можливо за рахунок операцій з нерухомістю, продажу фінансових інвестицій тощо). З огляду на це, така динаміка показника чистого прибутку в якості "концентрованого виразу результату діяльності" є непоказовою, а застосування темпу зміни цього показника є некоректним.

По-третє, зростання збитковості операційної діяльності (на 133%) на фоні деякого поліпшення

Таблиця 1. Динаміка показників ефективності діяльності підприємства

(тис. грн.)

№ п/п	Показники	Базовий період	Звітний період	Темп зміни, %
1.	Валовий дохід від реалізації продукції	22 003,0	31 003,0	140,9
2.	Чистий дохід від реалізації продукції	19 165,0	27 624,0	144,1
3.	Валовий прибуток	2 180,0	2 630,0	120,6
5.	Чистий прибуток	10,0	351,0	3510,0
6.	Матеріальні затрати	12 690,0	16 433,0	129,5
7.	Витрати на оплату праці	6 061,0	8 985,0	148,2
8.	Відрахування на соціальні заходи	2 282,0	3 350,0	146,8
9.	Разом (п. 7 + п.8)	8 343,0	12 335,0	147,8
10.	Амортизація	2 606,0	2 400,0	92,1
11.	Разом витрат (включно інші витрати)	26 415,0	34 957,0	132,3
12.	Середньорічне значення валюти балансу	67 018,5	66 975,0	99,9

фінансового результату від основної операційної діяльності (валовий прибуток зріс на 120,6 %) свідчить про недостатність інших операційних доходів, невиправдані адміністративні, витрати на збут та інші операційні витрати, які "поглинули" прибуток, одержаний від основної операційної діяльності.

Однак, при зіставленні темпів валового прибутку (120,6%) із темпами зміни доходу від реалізації продукції (валового на 140,9 %, а чистого на 144,1%), маємо перше вже суттєве відхилення від "канонічного правила" не на користь ефективного господарювання. Тобто, залежність (1) набуває для підприємства виду:

$$100 \geq T_{\text{рез}} A < T_{\text{рез}} D > T_{\text{рес}} П$$

При з'ясуванні за темпами зміни провідних індикаторів типу підприємства, то його можна охарактеризувати як змішану детенсивно-інтенсивну систему, у якій певні ресурси (матеріальні і трудові)

використовуються неефективно $\frac{T_{\text{рез}} \text{результатів}}{T_{\text{рес}} \text{ресурсів}} < 1$, а лише засоби праці використовувалися ефективно $\frac{T_{\text{рез}} \text{результатів}}{T_{\text{рес}} \text{ресурсів}} > 1$.

Проте, скорочення суми амортизації як однозначно позитивну тенденцію (економне використання) розглядати не слід. Це може свідчити про:

- скорочення рівня забезпеченості підприємства основними засобами, що було підтверджено при більш детальному аналізі за даними інших джерел, зокрема за даними приміток до фінансової звітності (ф. 5, частина П) та статистичної звітності 11-03. Також констатуємо зниження середньорічної вартості основних засобів протягом року, а значення коефіцієнта вибуття переважає над коефіцієнтом надходження;
- погіршення технічного стану основних засобів (зниження коефіцієнта придатності основних засобів і зростання середнього віку устаткування);
- скорочення суми вартості основних засобів відображене і у балансі р.030, р.031, відповідно знизилась і загальна сума зносу, р. 032;
- у попередньому році скорочення суми основних засобів та амортизації також були, але вони не були настільки суттєвими.

Таким чином, аналізоване підприємство скоріше тяжіє до чистого типу неефективної економічної системи, яка схильна переростати в гіпердетенсивну, з від'ємною еластичністю економічних результатів, що є абсолютно недопустимим.

Як відомо, господарська система розвивається екстенсивно, якщо її складність зростає швидше за

керованість, а керованість – швидше, ніж організованість. При екстенсивному розвитку в господарській системі постійно накопичуються надмірні потенційні зв'язки, оскільки система породжує надлишкову кількість нереалізованих взаємодій, у той час, як інтенсивний шлях розвитку характеризується випереджаючим порівняно з потенційними для реалізації зв'язками) зростанням керованості.

Ефективність, організованість економічної системи залежить від її саморегульованості, здатності створювати необхідні нові або розвивати ті елементи, які недостатньо розвинуті.

Оскільки аналіз є не тільки засобом кількісної та якісної оцінки змін у траєкторії системи, але й засобом пошуку варіантів її оптимізації задля досягнення (а іноді ще й коригування) поставленої мети, то наступним кроком є з'ясування причин "сповзання" ефективності та об'єднання системи заходів, спрямованих на подолання зниження економічної ефективності, поліпшення пропорційності і динамічності розвитку системи.

Список літератури

1. Анфілатов, В. С. Системний аналіз в управленні [Текст] : Учебное пособие / В. С. Анфілатов, А. А. Емельянов, А. А. Кукушкин / Под ред. А. А. Емельянова. — М. : Финансы и статистика, 2002. — 368.
2. Стаффорд, Бир. Мозг фірми: пер. с англ. [Текст] / Б. Стаффорд — М.: Едиториал УРСС, 2005. — 416 с.
3. Економічна енциклопедія: У трьох томах. Т. 1. [Текст] / Ред.кол.: С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. — К.: Академія. — 2000 — 864 с.
4. Ковалев, В. В. Финансовый анализ. Управление капиталом. Выбор инвестиций. Анализ отчетности [Текст] / В. В. Ковалев. — М.: Финансы и статистика, 1996.
5. Моделі і методи прийняття рішень в аналізі та аудиті: практикум [Текст] : навчальний посібник для студентів спец. 7.050106 "Облік і аудит" / За ред. д.е.н., проф. Ф. Ф. Бутинця, к.е.н., доц. М. М. Шигун. — Житомир: ЖДТУ, 2006. — 148 с.
6. Пономаренко, О. І. Системні методи в економіці, менеджменті та бізнесі [Текст] / О. І. Пономаренко, В. О. Пономаренко — К.: Либідь, 1995. — 240 с.
7. Примостка, Л. Системний підхід та системний аналіз в економічних дослідженнях [Текст] Л. Примостка // Ринки цінних паперів в Україні. — 2003. — №9-10. — С.19-23.
8. Садовский, В. Н. Системный анализ в экономике и организации производства [Текст] / В. Н. Садовский ; Под ред. С. А. Валуева, В. Н. Волкова, А. П. Градова и др. — Л. : Политехника, 1991. — 398 с.
9. Спільник, І. В. До питання системності економічного аналізу [Текст] / І. В. Спільник // Економічний аналіз : зб. наук. праць кафедри економічного аналізу ТНЕУ. — Тернопіль : Економічна думка, 2006. — Випуск 2 (18). — С.15-22.

10. Теория систем и методы системного анализа в управлении и связи [Текст] / В. Н. Волкова, В. А. Воронков, А. А. Денисов и др. — М. : Радио и связь, 1983. — 248 с.

11. Теория систем и системный анализ в управлении организациями [Текст] : справочник / Под ред. В. Н. Волковой и А. А. Емельянова. — М. : Финансы и статистика, 2006. — 848 с.

РЕЗЮМЕ

Спільник Ірина

Оценка динамичности и сбалансированности развития предприятия как экономической системы

Обосновывается необходимость системного подхода к оценке динамичности и сбалансированности развития предприятия. Рассматриваются преимущества и недостатки выбора показателей и критериев анализа. Особое внимание предлагается уделять выяснению причин нарушения динамичности, пропорциональности и сбалансированности развития предприятия как экономической системы и обоснованию мероприятий по устранению их последствий.

RESUME

Spilnyk Iryna

Dynamicity and balanced of the enterprise as economic system development estimation

The necessity for systems approach to dynamicity and balanced of enterprise development estimation is based. Advantages and deficiencies in selection of indices and criteria of analysis are examined. Special attention to give the explanation of the disturbance of dynamicity, proportionality and balanced of the enterprise as economic system development reasons and to the substantiation of measures for the elimination of their consequences is proposed.

Стаття надійшла до редакції 18.10.2010 р.